

В.В. Дідик, Т.М. Максим'юк, А.А. Штанько
Національний університет "Львівська політехніка",
кафедра містобудування

САДИ КОМПЛЕКСУ БЕРНАРДИНСЬКОГО МОНАСТИРЯ У ЛЬВОВІ (МИНУЛЕ–СУЧАСНЕ–МАЙБУТНЄ)

© Дідик В.В., Максим'юк Т.М., Штанько А.А., 2013

На підставі досліджень генези території комплексу монастиря бернардинів встановлено етапи закладення, формування, розвитку і сучасного стану території монастирського саду. Опрацьовано концепцію відновлення мотиву регулярного саду з врахування композиційних особливостей.

Ключові слова: монастирський сад, віридарій, ренесансовий сад.

Basing on the investigations of the territory of Bernardine's monastery stages of setting up, forming, developing and modern state of the territory of the monastery garden were established. Adapted conception of renovation motive of of the regular garden including compositional peculiarities.

Key words: the monastery garden, viridariy, the Renaissance garden.

Постановка питання

Збереження та відтворення садів комплексу Бернардинського монастиря як пам'ятки садово-паркового мистецтва та архітектури, що зарахована до Всесвітньої спадщини під охороною ЮНЕСКО.

Мета статті

Дослідити генезу композиційного вирішення садів при монастирі бернардинів у Львові.

Виклад основного матеріалу

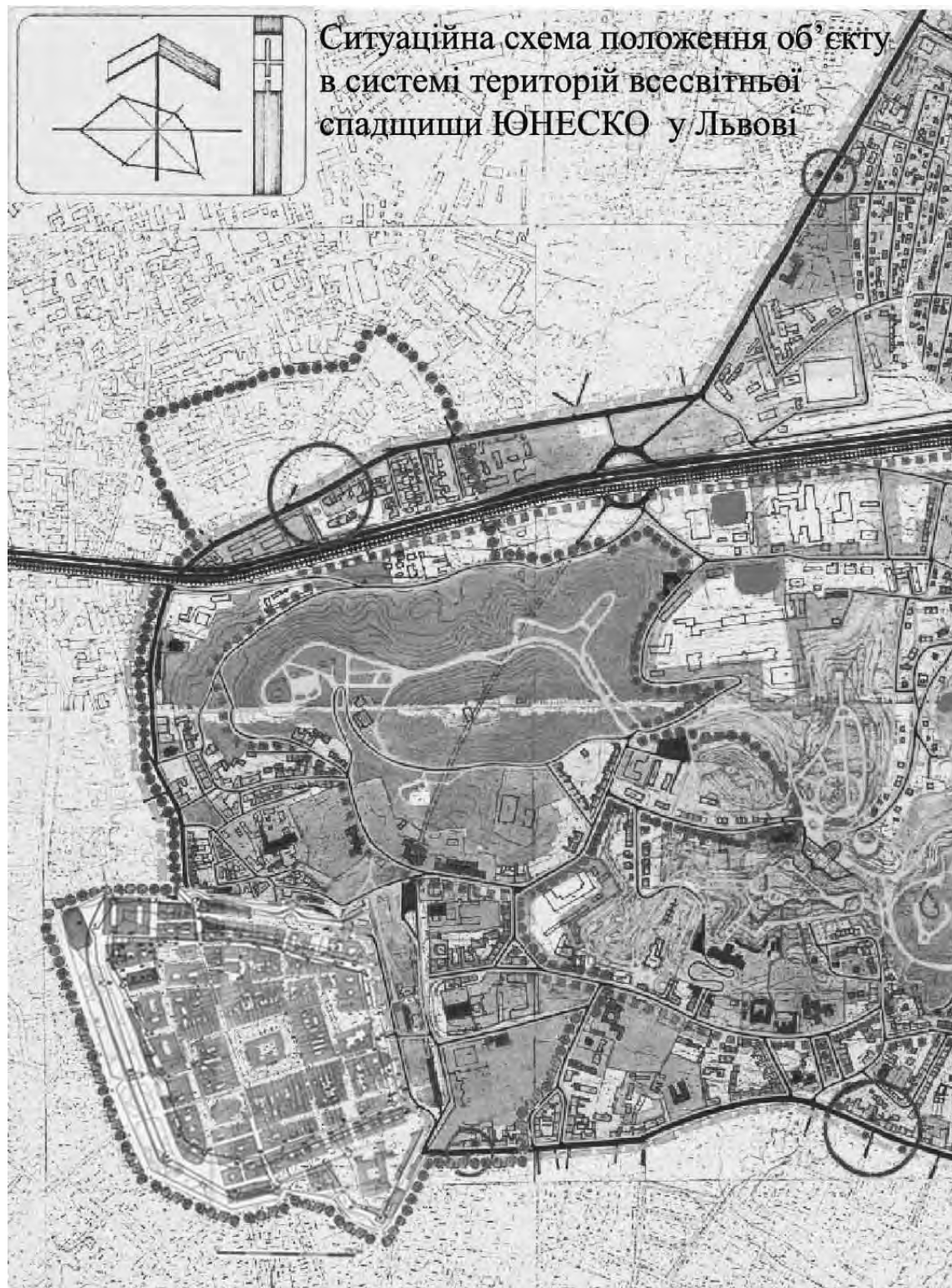
Комплекс монастиря та костелу Бернардинців (бернардинський кляштор) – історико-архітектурна пам'ятка, що знаходиться під охороною ЮНЕСКО, за адресою м. Львів, площа Соборна 3-А [13].

Історичні дослідження

Сади між площею Соборною та вулицями Валовою і Сербською у сучасній формі скверу існують трохи більше півстоліття. Однак сама їх поява у цьому місці має давню історію, тісно пов'язану з прилеглим костелом і монастирем бернардинців. Під цією назвою в Україні та Польщі відомий орден братів менших, що утворився 1274 року внаслідок розколу заснованого 1209 року францисканського ордену на конвентуалів та обсерватів, відомих на наших землях як бернардинці. До Львова перші два бернардинці прибули 1460 року на запрошення генерального старости руських земель, воєводи подільського Анджея зі Спрова Одровонжа. Останній власним коштом збудував для них дерев'яні келії та каплицю на Галицькому передмісті, неподалік від південного прясла міських укріплень. Каплицю було освячено на честь патрона фундатора – св. Апостола Андрія [10]. Ці споруди згоріли 1463 року, але того самого року костел і монастир були не тільки відбудовані, а й розширені; з цією метою місто купило сад і будинок у Григорія Возниці [12].

Широкий розголос львівському конвенту бернардинців принесла діяльність Яна з Дуклі, який прославився як проповідник. Близько 1470 року він оселився у львівському монастирі ордену бернардинців, де перебував до смерті. Можливо саме його авторитет став причиною чергового дару міста, яке переказало 1472 року монастирю сусідній сад. Можливо, що міські володарі не були аж

настільки безкорисливими і подарували монахам лиш частину саду, а на іншій влаштували порохівню (остання містилась навпроти “бернардинців”). Міг бути й інший мотив: небезпека від появи забудови безпосередньо біля зовнішніх міських фортифікацій. А місце, де знаходився подарований бернардинцям сад, було одним із ключових в обороні південного прясла фортифікацій Львова. Монастир, що знаходився з південного боку від сучасного костелу і, споруджений на додаток з дерева, не становив небезпеки в разі облоги міста.

Рис. 1. Ситуаційна схема положення об'єкта в системі територій Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО у Львові [архів Т. Максим'юк]

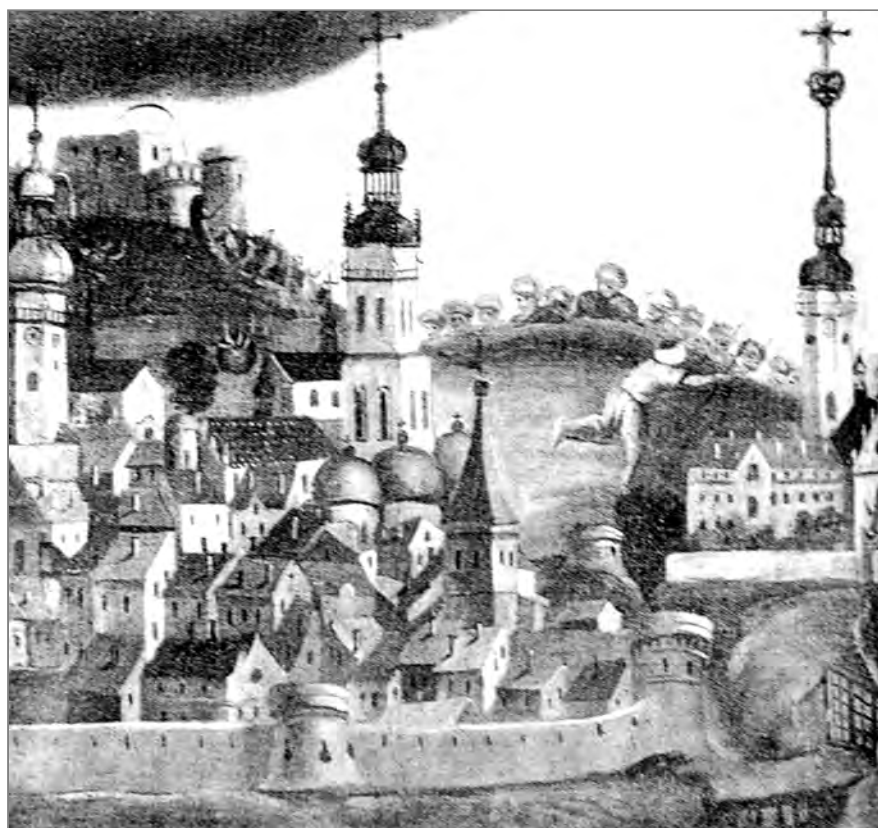
Орден мав впливових протекторів, які домоглися дозволу короля Зігмунда III на будівництво мурованого костелу. 21 січня 1600 року комісія в складі архієпископа Соліковського і гетьмана Станіслава Жолкевського в присутності міських райців видала дозвіл на спорудження мурованого монастирського комплексу за умови, що його фортифікації будуть приєднані до міських [16]. Старий дерев'яний костел при цьому не розбирали, а обнесли з усіх боків новими стінами до склепіння. Натомість монастир почали споруджувати на місці вирубаного монастирського саду з північного боку костелу.

Костел остаточно закінчено 1630 року із тесаного каменю у вигляді тринавної базилики з видовженими хорами та гранованою абсидою (завдовжки 57,5 м, завширшки 22 м), однак спорудження фортифікацій затягнулось аж до 1637 року [13]. Лише після завершення їх будівництва з західного боку монастирського будинку закладено фруктовий сад; площу перед костелом, у якому від 1609 року відбувались публічні богослужіння, обнесено муром. Підтвердженням цього є вигляд бернардинського монастиря з I половини XVIII ст. на творі, розміщеному на північній стіні пресвітерію костелу, де зображено апофеоз бл. Яна з Дуклі. Датування цього образу є перша половина XVIII ст.

Після переходу Львова у 1772 році під владу Австрії розпочинається процес ліквідації міських фортифікацій, що торкнувся і укріплень бернардинського монастиря. Насамперед було розібрано частину західної куртини разом з брамою від спорудженої 1734 року дзвіниці до кута садового муру і, так, перед костелом, який одержав статус парафіяльного, утворено відкриту площу з колоною бл. Яна з Дуклі посередині. Розібрання цієї стіни зафіксовано на акварелі Венінга 1875 року. Там само зображено кілька тополь, що оточують колону [5].

Сад перед монастирем бернардинців виразно зазначено і на найдавніших планах Львова з XVIII ст., зокрема, на плані дю Дефіля, та на пізніших планах [5].

1784 року Австрійська влада заснувала у келіях монастиря “Архів гродських і земських актів міста Львова”. Архів містить документи періоду Галицько-Волинського князівства, фонди центральних установ і організацій старопольського періоду, австро-угорського та російського панування на Галичині, УНР та ЗУНР, а також невеликі групи документів радянського періоду та німецької окупації [13].

Рис. 2. Видяд Бернардинського монастиря. Фрагмент твору “Бл. Ян з Дуклі – патрон Львова”.

1-ша половина XVIII ст. Музей південної провінції бернардинів у Лежайську.

[Гранкін П. Реконструкція площі біля церкви св. Андрія на пл. Соборній. Історична довідка]

1811 року через частину монастирського саду було прокладено дорогу, яка об'єднала вул. Сербську з Бернардинською площею. Так територію саду було урізано. Ту частину саду, що залишилась, оточили муром. Планування саду, зокрема розташування стежок, що перетинаються під прямим кутом, практично залишилось незмінним до початку 1950 років. Зелені насадження навколо колони бл. Яна з Дуклі неодноразово змінювались. Ймовірно, у 1870 роках навколо колони було висаджено 5 каштанів, що до середини 1920-х років *“розрослися у великі чудові дерева, що з трьох боків оточують пам'ятник, відкриваючи вид на колону лише від заходу”*.

Рис. 3. Й. Венінг. Вид на монастир бернардинів з півдня. 1795 р. [Гранкін П. Реконструкція площі біля церкви св. Андрія на пл. Соборній. Історична довідка]

Рис. 4. К. Ауер. Костел і монастир бернардинів з південного сходу. Літографія. 1838 р. [Гранкін П. Реконструкція площі біля церкви св. Андрія на пл. Соборній. Історична довідка]

У 1880-х роках у наріжнику садового муру планували встановлення едикули з фігурою святого Михаїла, що колись прикрашала Королівський арсенал. 1889 року проект опрацював архітектор Лукаш Бодашевський (йому також належить проект кегельбану в монастирському саду). Цей проект було відхилено.

Наприкінці XIX – поч. XX ст. неодноразово пропонувалися проекти регуляції Бернардинської площі, зокрема й оточення костелу. Вони ніколи не були реалізовані. Треба зазначити, що вони ніколи не торкалися території монастирського саду.

Лише на початку 1950-х років розібрали граничні мури саду. В такий спосіб сад разом з площею перед костелом було поєднано в єдиний сквер, який переважно зберіг регулярну структуру попереднього саду. Натомість перед костелом влаштовано газони і прокладено оточені шпалерами стежки. Крім того, до утвореного скверу було долучено територію колишнього подвір'я монастиря зі сторони вулиці Вальної, де було висаджено декоративні чагарники (бузина). Зміни відбулись і в рослинному репертуарі колишнього саду, де поряд із старими фруктовими деревами з'явились кипариси, ясени, кущі бузку.

У 1950-ті роки перед фасадом висаджено липи, які за своїм призначенням мали затулити “ідеологічно ворожий” радянській владі фасад. Фігуру бл. Яна з Дуклі зняли з колони, натомість замінили копією барокового вазону.

У 1975–1977 роках сквер реконструювали (інститут “Укрзахідпроектреставрація”, ГАП Новаківський А.Я.). Було розширено пішохідні доріжки та вимощено їх бетонними плитами, лінії колишніх міських укріплень та садового муру (з боку вул. Сербської) зазначено зовнішнім макетуванням.

Також під час проведення реставраційних робіт у 1976–1977 рр. Була реставрована і повністю відкрита стіна монастиря разом із Глинянською вежею і воротами з боку площі Митної. Упродовж стіни зробили канал – імітацію фортечного рову, котрий влітку іноді заповнюється водою.

Значних втрат зазнала частина скверу від вул. Вальної наприкінці 1970-х – початку 1980-х років, коли тут було влаштовано кінцеву зупинку кількох автобусних маршрутів. На початку 1990-х років на цьому місці встановлено кілька кіосків та влаштовано літній майданчик. Тоді само, у зв'язку з передачею колишнього костелу УГКЦ розширено площу мощення з боку площі Соборної, остаточно ліквідовано живопліт навколо колони і встановлено кіоск для продажу релігійної літератури. Біля колони встановлено дерев'яний хрест.

Сад при монастирі Бернардинів на плані 1777 року представлений як замкнений міськими мурами “малий” сад. З лівого боку від монастиря до муру простягався сад із фруктовими деревами, проглядається організоване планування. Проте на плані 1825 року сад уже постає як чітко розпланований квадрами “малий” сад – тобто можна прослідкувати чітку тенденцію впорядкування саду, частина якого із фруктовими деревами зберігається за мурами монастиря.

Рис. 5. Монастир бернардинців з костелом св. Андрія, Львів: 1777 р. (ліворуч), 1825 р. (у центрі), 1849 р. (праворуч). [Вікторія Тарас: Монастирські сади Галичини (X – середина XIX ст.)]

Аналіз існуючого стану та приклади розпланування монастирських садів

Теперішній сад має досить мало спільного з тим, що було в XVII–XVIII ст. На площі перед монастирем розміщується колона Яна з Дуклі, праворуч від центрального входу сам сад, тепер більше подібний на сквер, що не замкнений у межах мурів чи інших форм. На тепер збереглася тільки східна стіна укріплень та Глинянська вежа (з боку площі Митної), у якій у 1618 році пробити ворота, але з огляду на безпеку міста їх заклали у 1620 році. Відновили прохід тільки у XX ст. Попід стінами монастиря з боку вул. Валової у 2000-х роках виник так званий “Бернардинський сад”. У ньому та на території вулиці “Музей ідей” та інші організації проводять мистецькі акції. Найвідомішими є літній “Кінолев” та зимово-весняно-осінній “Львів – столиця ремесел”. Сам “Музей ідей” оселився у частині підвалів монастиря, де тепер проводять різноманітні виставки та презентації.

У вересні–жовтні 2008 року відбувся ремонт площі перед церквою – було прокладено нові широкі плити. Також площу обгороджено стовпчиками, що у подальшому унеможливило паркування авто перед храмом.

Якщо говорити про самі ренесансні сади, то вони почали з’являтися на Галичині в XVII ст. і їх поява була пов’язана з масовим припливом римо-католицьких орденів. Вони зводять свої монастирі у передмістях Львова, що зумовлено можливістю укладання на їх території садів.

Найдавнішою формою монастирського саду був “малий сад”, що за композицією наслідував замкнений.

Усього за період у XVII–XVIII ст. було збудовано 30 монастирів, що оточили середньовічний Львів умовним кільцем сакральних садів.

а

б

Рис. 6. а – вид сучасного скверу (кол. Монастирського саду) від пл. Соборної у напрямку вул. Валової. Свідки, що залишились від старого монастирського саду – груші та глід звичайний. [фото А. Штанька, 2010 рік]; б – крижані скульптури на пл. Соборній перед костелом та колоною св. Яна з Дуклі [фото В. Дідика, 2010]

а

б

Рис. 7. а – фрагменти віридарію комплексу монастиря Бернардинів у Львові [фото А. Штанька, 2010]; б – організація внутрішнього простору саду; [фото В. Дідика, 2010]

a

б

Рис. 8. Мури монастирського саду: а – фото поч. XX ст. [5]; б – фото В. Дідика, 2009 року

Архітектурно-просторова композиція

Загалом, прослідкувавши зміни в планувальній структурі монастирського саду Бернардинів, можна зробити висновок про те, що за своїм плануванням він майже не змінювався, зберігаючи структуру і риси регулярного саду, однак часто змінював свої межі. Це залежало переважно від того, як змінювалась планувальна структура міста, які пріоритети були для розпланування території.

Рис. 9. Композиційний аналіз саду монастиря бернардинців. Автори: Т. Максим'юк, В. Дідик, А. Штанько

Висновки та пропозиції

Нашою пропозицією є відновлення мотиву регулярного саду з урахуванням композиційних особливостей монастирських садів. На нашу думку, відновлення регулярності є елементом історичної пам'яті міста, враховуючи сакральне значення та історію об'єкта в контексті цілого міста і комплексу зокрема. У проекті передбачено збереження ще існуючих фруктових дерев (груш), оскільки вони є свідками історії та можуть органічно доповнити ансамбль монастирського комплексу, зберігши мотиви саду XVII ст. дотепер. Окрім того, вважаємо доцільним відновлення композиції віридарію монастирського дворику, де зараз розміщується волейбольний майданчик для працівників історичного архіву, оскільки для ренесансного монастиря характерний лише такий принцип його розпланування, що чітко видно із планів XVII–XVIII ст. Також за рахунок цього буде можливість зробити привабливішим для туристів увесь комплекс, а не тільки саму церкву св. Андрія, разом із зовнішніми мурами міських фортифікацій з огляду на сприйняття з прилеглих до комплексу площ, вулиць, скверів.

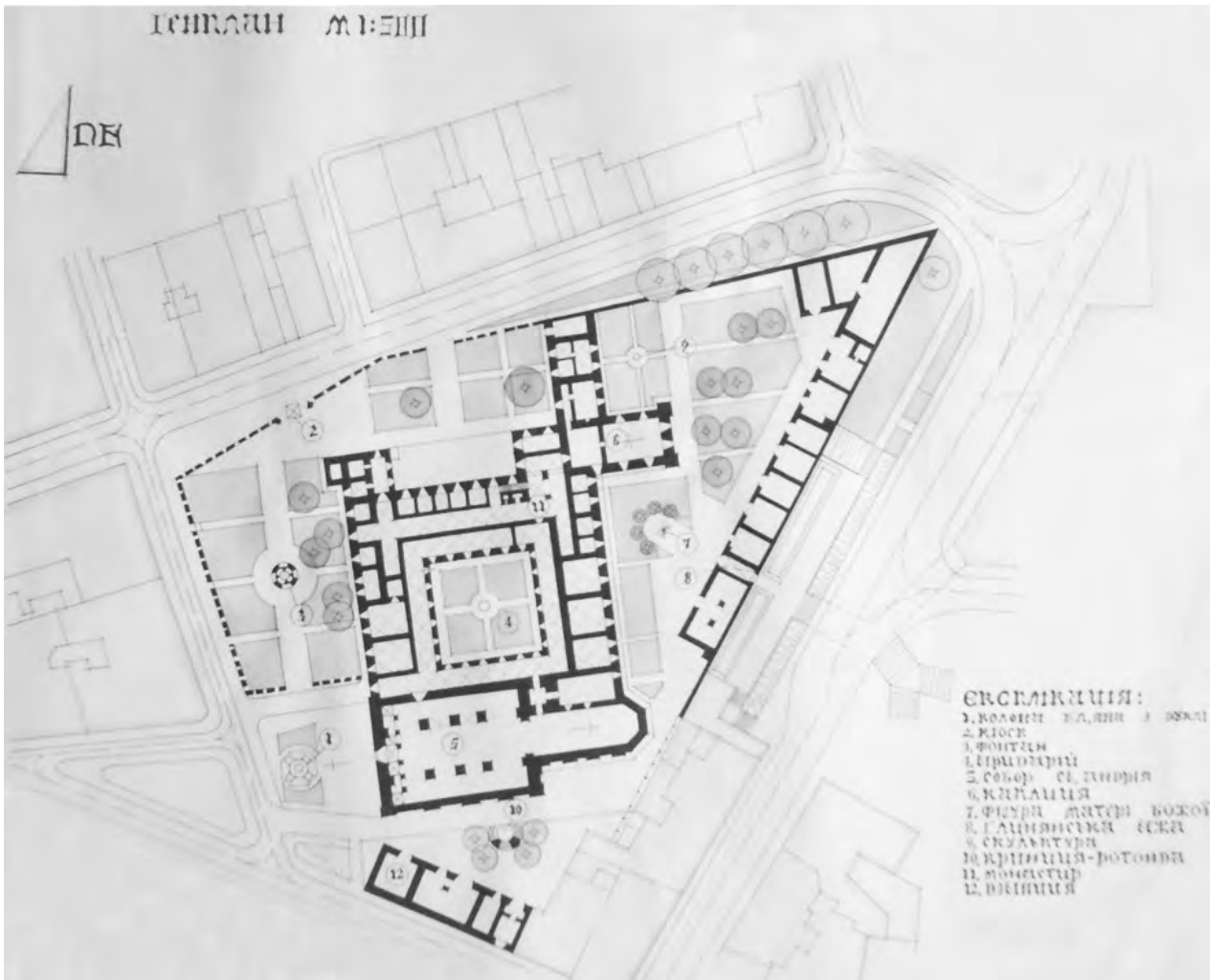

Рис. 10. Проектна пропозиція реконструкції монастирського саду. Автори: Т. Максим'юк, В. Дідик, А. Штанько

1. Історія Української архітектури / Ю.С. Асєєв, В.В. Вечерський, О.М. Голованюк та ін.; за ред. В.І. Тимофійенко. – К.: Техніка, 2003. – 472 с.: іл. – Бібліогр.: С. 457–462. 2. Мельник Б.В. Вулицями старовинного Львова. – 2-ге вид. зі змінами. – Львів: Світ, 2002. – 272 с.: іл. 3. Вікторія Тарас: Монастирські сади Галичини (X–середина XIX ст.). – Львів, 2006. – 276 с. іл. 4. Пластична панорама давнього Львова. Януш Вітвіцький 1903–1946 // Спеціальне видання журналу “Будуємо інакше” до 100-річчя з дня народження Януша Вітвіцького, архітектора, мистецтвознавця, автора макету середньовічного Львова // “Будуємо інакше”, реєстраційне свідоцтво ЛВ № 392 від 09.03.1998 р., видавець Олег Вербицький. – Львів: Друж ПП “Левко”, 2003. 5. Гранкін П. Реконструкція площі біля церкви св. Андрія на пл. Соборній, Історична довідка. – Шифр:41-2007, П-01-01, Т. II, Кн. 1, Вип. 1.

6. Лильо І.М., Лильо-Откович З.М. Прогулянка Львовом: Путівник. – К.: Балтія Друк, 2005. – 224 с.: іл.
7. Островский Г.С. Львов, 2-е изд., переработ. и доп. Л., “Искусство”, 1975. – 208 с.
8. Зіморевич Б. Потрійний Львів. Пер. з лат. Н. Царьової. – Львів, 2002. – С. 84.
9. Bostel F. Kosciol s klasztor O.O. Bernardynow we Lwowie // *Kresy Wschodnie Rzeczypospolitej*. – Lwow, b.r. – S. 184.
- Zubrzycki D. *Kronika miasta Lwowa*. – Lwow, 1844. – S. 114–115.
10. Zubrzycki D. *Op. cit.* – S. 113, 114, 120–123.
11. Tomkiewicz W. *Dzieje obwarowan mijeskich Lwowa*// *Kwartalnik Architektury i Urbanistyki*. – T. XVI. – Zesz. 3. – Warszawa, 1971. – S. 106.
12. Bostel F. Kosciol s klasztor O.O. Bernardynow we Lwowie. – S. 184.
13. Вуйцик В. Бернардинський монастир у Львові // *Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”*. – Львів: інститут “Укрзахідпроектреставрація”, 2004. – Вип. 14. – 328 с., іл. – С. 82–94.
14. [http://ru.wikipedia.org/wiki/Бернардинский_костёл_и_монастырь_\(Львов\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Бернардинский_костёл_и_монастырь_(Львов)).

УДК 712.253

В.Я. Тарас

Інститут народознавства, м. Львів

ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ПОХОДЖЕННЯ САДУ

© Тарас В.Я., 2013

Подано значення слова “сад” із тлумачних та етимологічних словників як вітчизняних, так і зарубіжних. Велику увагу зацентровано на значенні терміна сад у Біблії. Наведено паралелі зі світових релігій, а також з різних країн світу – Далекого Сходу, Європи та Азії.

Ключові слова: сад, парк, садово-паркове мистецтво, ландшафтна архітектура, культ бога, міф, Адоніс, християнство, Едем.

In the article has been presented strict meaning of term garden from explanatory and etymological vocabularies of home and foreign compiling. Especial attention has been paid to the source of meaning for those terms, i.e. the Holy Bible. Parallels in world religious doctrines as well as in different world cultures, as the Far East, Europe and Asia have been exposed.

Key words: garden, park, gardening and park art, landscape architecture, religious adoration, myth, Adonis, Christianity, Eden.

Актуальність дослідження і постановка проблеми

За останні десятиріччя в суспільстві з’явилася певна мода на закладення садів, що спричинило появу великої кількості наукової, науково-популярної та особливо популярної літератури про закладання садів і парків. У сучасних глянсових журналах life-style та періодичних виданнях про господарське садівництво наведено не лише практичні поради, але і статті з історії та теорії садово-паркового мистецтва. Базова термінологія “сад”, “парк”, “садово-паркове мистецтво”, “ландшафтна архітектура” та контекст, у якому вона вживається у цих працях є далекою від початкового змісту історично закладеного в термінах, це незнання чи нерозуміння основних принципів і понять. Не краща ситуація є і з науковою та науково-популярною літературою. Те, що є прийнятним для повсякденної мови є неприпустимим у наукових текстах, де слово стає терміном, семантичне поле якого в ідеалі звужено до одного єдиного значення. З’явилася тенденція замінювати слово “сад” на “парк”, керуючись уявленням про “сад”, що це ділянка з фруктовими насадженнями, який притаманні лише утилітарні функції. Як наслідок, у радянській історії архітектури було викреслено з предмета дослідження монастирські сади, і фактично усі сади до XVII ст., зважаючи на їх утилітарний характер. Так, у сучасній архітектурній дисципліні “сад” як явище фактично прирівнюється до городу, який за визначенням не може бути твором мистецтва.